

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
Історичний факультет
Кафедра історії та етнології України

Борисенківські ЧИТАННЯ

Збірник тез II Всеукраїнської наукової
конференції
м. Київ, 22 листопада 2024 року

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Історичний факультет

ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Факультет історії, бізнес-освіти та права

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Історичний факультет

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Факультет історії і міжнародних відносин

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

Історичний факультет

ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

Факультет національної безпеки, права

та міжнародних відносин

ЗБІРНИК ТЕЗ

II Всеукраїнської наукової конференції

«БОРИСЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ»

22 листопада 2024 року

м. Київ

Київ – 2024

УДК 94(477+100)+37.016:94]:005.745

Б82

«Борисенківські читання»: Збірник тез II Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 22 листопада 2024 року). Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. 284 с.

Матеріали конференції містять тези доповідей учасників II Всеукраїнської наукової конференції «Борисенківські читання». Тематика конференції охоплює дослідження з актуальних проблем історії України та етнології, всесвітньої історії та міжнародних відносин, а також методики та методології історії.

Збірник призначений для широкого кола науковців, студентів, аспірантів, викладачів та усіх, хто цікавиться історією.

*Рекомендовано до друку Вчено радою історичного факультету
імені Михайла Драгоманова
(протокол № 5, від 18 грудня 2024 р.)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Мелещенко Т.В. – кандидат історичних наук, професорка

Візер С.О. – кандидат історичних наук, доцентка

Телегуз І.О. – кандидат історичних наук, доцентка

Перепелюк О.М. – доктор філософії (історія та археологія), доцентка

Бакка Т.В. – кандидат педагогічних наук, доцентка

Упорядники:

Візер С.О. – кандидат історичних наук, доцентка

Телегуз І.О. – кандидат історичних наук, доцентка

Технічне оформлення:

Похиль С.С.

Рецензенти:

Щербак В.О. – доктор історичних наук, професор

Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор

Тези подано в авторській редакції, автори матеріалів несуть відповідальність за подану інформацію, достовірність наведених фактів та посилань у текстах. Точки зору авторів публікацій можуть не збігатися з поглядами редакційної колегії.

© Український державний університет
імені Михайла Драгоманова, 2024

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ ДИКОГО ПОЛЯ У СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

*Тицький Сергій,
кандидат історичних наук, доцент, професор
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова,
м. Київ*

Анотація. Проаналізовано східноєвропейську, переважно українську, історіографічну традицію вивчення проблеми Української колонізації Дикого поля за її станом на початок ХХІ століття. Запропоновано авторський варіант тлумачення колонізаційних процесів у західній частині Дикого поля від середини ХІV ст. до перша половина ХVІІ ст. з обґрунтуванням верхньої межі колонізації.

Ключові слова: козацтво, колонізація, Дике поле, історіографія.

Сучасна велика російсько-українська війна та зростаюча воєнно-політична загроза країнам Балтії з боку Росії надзвичайно актуалізує історичний досвід спільної боротьби литовського, українського і білоруського народів великоросійській експансії. Маємо окреслити основні етапи історіографічного осмислення істориками Східної Європи процесу землеробської колонізації західної частини Дикого поля ХІV – перша половина ХVІІ ст.

Нижня дата дослідження – середина ХІХ ст. Верхня межа дослідження – 2020-ті рр.

Існує достатньо давня традиція вивчення перебування українських земель в складі Великого князівства Литовського, Золотої Орди та протистояння Литви, Польщі, Речі Посполитої, Московського царства та Кримського ханату в боротьбі за Дике поле [10].

Протягом другої половини ХІХ століття в ній окреслилися дві домінуючі течії: російська та українська. При чому українська течія почала складатися раніше за російську, ще у першій половині ХІХ ст., головним чином завдяки зусиллям Д. Бантиш-Каменського, А. Скальковського, Г. Кониського і М. Маркевича [15].

Засновником власне російської течії вважається М. Устрялов, зусилля якого були підтримані і розвинуті перш за все С.М. Соловйовим і В.Й. Ключевським. На початку ХХ століття зароджується білоруська течія, започаткована переважно М. В. Довнар-Запольським.

Саме представники цих трьох напрямків внесли протягом ХХ – початку ХХІ століть основний внесок у дослідження протиборства, переважно в його

суспільно-політичному аспекті, народів Східної Європи та володіння і засвоєння західної частини Дикого поля.

Протягом другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. найбільший внесок у вивчення козацької складової української колонізації подніпровського регіону Дикого поля зробив Д.І. Яворницький. Зосередившись на козацтві, він таким чином штучно обмежив себе у вивченні колонізації степів кінцем ХV ст. – другою половиною ХVІІІ ст., вважаючи саме останні десятиліття ХV ст. часом виникнення українського козацтва як історично і суспільно вагомому феномену [21].

Видатну роль у вивченні колонізації українцями Дикого поля відіграв наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття один з корифеїв харківської історичної школи – Д.І. Багалій. Саме завдяки його зусиллям в українській історіографії остаточно утверджується розуміння засвоєння українцями лісостепової і степової частини України як процес колонізаційний. Однак в силу його авторських вподобань він по перше, обмежив колонізацію виключно Слобожанщиною і Північним Причорномор'ям, по-друге, аналізував історичні матеріали майже виключно щодо колонізації часів від середини ХVІІ ст. і далі [1-4; 22].

В значній мірі, саме під впливом праць Багалія, про українську колонізацію як виключно козацьку колонізацію Південно-Східної України і виключно починаючи з першої половини ХVІІІ ст. писав і М.С. Грушевський, правда, роблячи наголос переважно на військово-політичному аспекті цього руху (на відміну від Д. Багалія, який акцентував увагу на соціально-економічній складовій колонізації).

М.С. Грушевський в «Історії України-Руси» (томи 1-8) писав, серед іншого, і про перманентне протистояння слов'янського населення, а згодом й українського, з кочовиками-скотарями у степовій і лісостеповій частинах України. Однак це протистояння як козацький колонізаційний процес вчений характеризував тільки для Південно-Східної України і тільки для кінця ХVІ – ХVІІІ століття (особливо для 1620-х – 1680-х рр. В певній мірі саме М. Грушевського можна вважати фундатором в українській історіографії терміну «козацька колонізація Дикого поля» [6].

Цього, досить обмеженого в територіальному, часовому і соціальному вимірі, тлумачення української колонізації Дикого поля переважно дотримувалися і такі його сучасники і наступники як Д.І. Дорошенко, О.Я. Єфименко, Н. Полонська-Василенко, О.П. Оглоблин та інші [8; 9; 12; 13].

В українській радянській історіографії доби після Другої світової війни соціально-економічні і воєнно-політичні події в Центральній і Південній Україні від кінця ХІV ст. до кінця ХVІІІ ст. вивчалися майже виключно в

контексті конкретно-історичних локальних досліджень окремих соціальних, економічних та політичних подій та явищ, з узагальненням їх як процесів феодалізації суспільного життя та відповідного посилення соціального, релігійного і культурного гноблення українства (Ф.М. Шабульдо та інші) [14, 20].

Своєрідним містком між радянською та пострадянською традиціями вивчення української колонізації Дикого поля стала наукова спадщина Ярослава Романовича Дашкевича [7], якого історики вважають найкращим українським інтерпретатором тези про українську колонізацію Дикого поля як фронтір: «В Україні Я. Дашкевич був єдиним, хто не лише замислювався над перспективами застосування їхніх ідей до історії своєї країни, а й дещо зробив на цьому полі» [18, с. 268].

Я. Дашкевич спостеріг циклічні припливи та відпливи землеробського та кочового населення на український степ. Звернув увагу на поліетнічний процес колонізації при домінуванні української складової.

За пострадянських років «учений концептуалізував свої погляди на фронтір як на важливу складову історії України, виділивши вісім перспективних аспектів досліджень у цій галузі: порівняльний підхід у контексті всесвітньої історії; термінологічний підхід, узгодження понятійного апарату (кордон, границя, межа, рубіж – порубіжжя, прикордоння, пограниччя, пограничний край); територіальна ідентифікація «Великого кордону» та з'ясування відношення його меж до географічного та державно-правового поняття «Україна»; поняття кордону як лінії та антикордону як зони; феномен фронтірного побуту як способу життя в контексті неписаного кодексу фронтірної етики та моралі; військова історія; проблеми осілости, міграції й колонізації; значення фронтіру для історії України та можливість відродження фронтіру в наш час» [18, с. 269-271].

Для пострадянського періоду української історіографії характерною тенденцією у вивченні проблематики середньовічного Дикого поля є пошуки нового концептуального бачення історичних процесів в порубіжжі «Лісу» і «Степу», але знов ж таки на основі вироблених попередніми поколіннями українських істориків наукових підходів [19, с. 126-134].

З середини 1990-х рр. в наукових розробках і курсах лекцій С.І. Тицького проблема колонізації Дикого поля доби пізнього Середньовіччя і раннього Нового часу розглядалася як один з найважливіших, системоутворюючих процесів в історії українства.

При цьому цей колонізаційний процес, при всій його багатомірності та неоднозначності, а також в його розірваності в часі через Кримськотатарську Руїну (1478-1533 рр.), вбачався як історично цілісний процес основним носієм

та актором якого був український народ. Саме на цій підставі досліджуваний історичний рух і був охарактеризований як Українська колонізація Дикого поля.

Українська колонізація Дикого поля – це процес поступового витиснення носіями української осілої землеробської цивілізації носіїв кримськотатарської напівкочової скотарської цивілізації з території Центральної і Південної України. Вона тривала від битви на Синіх Водах до початку Української революції середини XVII ст., однак була призупинена трагічними подіями Кримськотатарської Руїни.

Перша Українська колонізація Дикого поля – це процес поступового витиснення носіями української осілої землеробської цивілізації носіїв кримськотатарської напівкочової скотарської цивілізації з території Центральної і Південної України, який тривав від битви за Синіх Водах до підпорядкування Кримського ханства Османській імперії (1362 – 1478 рр.) [17]. Основні рушійні сили Першої Української колонізації Дикого поля: литовські, білоруські та українські феодалі, українські селяни і городяни підлитовської України.

Друга Українська колонізація Дикого поля – це процес поступового витиснення носіями української осілої землеробської цивілізації носіїв кримськотатарської напівкочової скотарської цивілізації з території Центральної і Південної України, який тривав від польсько-кримсько-турецької угоди 1533 р. до початку Української революції середини XVII століття.

При цьому на першому етапі Другої української колонізації Дикого поля рушійними силами виступали українське відходницьке козацтво (військове і цивільне), українські селяни і городяни переважно Волині і Полісся (1533-1569 рр.), а на другому етапі Другої Української колонізації рушійними силами виступали українське осіле козацтво (військове (надвірне, низове та реєстрове) і цивільне (козаки-селяни, козаки-городяни, козаки-пани), українські селяни і городяни всієї тодішньої України, польські та українські феодалі, іноземці (євреї, німці, французи, італійці, голландці, шведи, шотландці тощо) [16].

Колонізація Слобідської України (друга половина XVII ст.) та українська (переважно) колонізація Північного Причорномор'я друга половина XVIII – початок XIX ст.) з певною пересторогою могли б розглядатися як Третя українська колонізація Дикого поля, однак протягом XVIII століття вузька смуга підтурецького і підханатського Причорномор'я була вже достатньою мірою засвоєна настільки, що не піддається, на наш погляд, характеристиці в якості Дикого поля.

Отже, східноєвропейська історіографія має кількасотрічну традицію вивчення колонізаційних процесів у західній частині Дикого поля доби пізнього

Середньовіччя та раннього Нового часу.

Протягом другої половини XIX ст. основні дослідження здійснювалися в межах російської імперської історичної традиції, однак видатний внесок зроблений представниками київської історико-правної та харківської історичної шкіл, котрі головним чином вводили в науковий обіг доступні їм письмові джерела і публікували праці переважно описового характеру.

З початком XX століття в дослідженнях колонізаційних процесів у Дикому полі активно увійшли провідні на той час українські історики, як спеціальними науковими працями, так і в рамках свої наскрізних праць з власне історії України, з наголосом на українство як основного носія цього історичного руху.

Визначний доробок українських істориків другої половини XIX першої третини XX ст. у вивченні української колонізації Дикого поля не набув об'єктивно обумовленого розвитку через штучні ідеологічні перепони та нестачу археологічного матеріалу XIV – першої половини XVI ст.

Проблематика Української колонізації Дикого поля в її комплексному вимірі залишається актуальною на сьогодні і вбачається такою ж на майбутню перспективу.

Список джерел та літератури

1. Багалей Д. И. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры : Исторический этюд. Киев, 1889. С. 20-23 (120 с.).
2. Багалей Д.И. Несколько слов о характере колонизации южной степной окраины. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1888. № 8. С. 482-507 с.
3. Багалей Д.И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. Москва : Изд. Имп. О-ва Истории и Древностей Рос. при Моск. Ун-те, 1887. Том I. II, XVI, 614 с.
4. Багалій Д.І. Історія Слободської України : з 71 малюнками і 2 картами. Харків : Союз, 1918. 308 с.
5. Гаухман М.В. «Дике поле»: Тюркська історична спадщина в українсько-російській інтелектуальній традиції. *Магістеріум*. Випуск 54. Історичні студії. С. 31-35.
6. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Київ : Наукова думка. Т. I: До початку XI віка, 1991. – 736 с.; Т. II: XI-XIII, 1992. 640 с.; Т. III: До року 1340, 1993. 592 с.; Т. IV: XIV-XVI віки – відносини, 1993. 544 с.; Т. V: Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV-XVII. – 704 с.; Т. VI: Житє економічне, культурне, національне XIV-XVII віків. 680 с.; Т. VII: Козацькі часи – до року 1625. 628 с.; Т. 8: роки 1626-1638. 856 с.
7. Дашкевич Я. Україна на Великому кордоні. *Давня і середньовічна*

історія України. На пошану Іоана Винокура з нагоди його 70-річчя. Кам'янець-Подільський, 2000. С. 288-297.

8. Дорошенко Д.І. Нарис історії України : в 2 т. Київ : Глобус, 1992. Т. 1 : До половини XVII століття. 1992. 228, [3] с.

9. Історія України: Короткий курс / Під ред.: С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненко, Ф. О. Ястребова. АН УРСР. Інститут історії України. Київ: Вид-во АН УРСР, 1940. 412 с.

10. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. 566 с.

11. Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря. Харків, 2016. 352 с.

12. Оглоблин О. Українська історіографія. 1917-1956 / пер. з англ. Київ, 2003. 253 с.

13. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України. 3-тє вид.. – Київ: Либідь, 1995. Т. 1 : До середини XVII століття. LXXXVIII, 588, [3] с.; Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 року. 606, [2] с.

14. Портнов А. Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії XX століття. Київ : Критика, 2011. 36, [1] с.

15. Стещенко Н. Міграційні процеси в Південній Україні в другій половині XVII–XVIII ст.: народницька історіографічна концепція. *Історіографічні дослідження в Україні.* 2014. Вип. 25. С. 357.

16. Тицкий С.И. Всемирная история денег, кредита и банков. Киев : Крещатик, 1997. 846 с.

17. Тицький С.І. Вплив боротьби за великокнязівську владу у Великому князівстві Литовському на Першу Українську колонізацію Дикого поля (кінець XIV – перша половина XV століття). *Україна-Литва: історичні, мовно-культурні та туристські паралелі: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (Вільнюс, 5-6 серпня 2024 р.)* / Упор. Корольов І. та інші. Дрогобич, 2024. С. 40.

18. Чорновол І.П. Дискурс колонізації, теорія фронтиру та історіографія України. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 2013. Вип. 23. С. 260-282.

19. Чорновол І.П. Компаративні фронтери: світовий та вітчизняний вимір. Дисертація на здобуття вченого ступеня доктора істор. наук. Львів, 2016. 391 с.

20. Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. Київ : Наукова думка, 1987. 183 с.

21. Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності.

Київ : З друкарні Української Академії наук, 1927. 1192 с.

22. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків : у 3 т. Київ : Наукова думка, 1990. т. 1. 596 с.; т.2. 566 с.; т. 3 (1993). 586 с.

ПОЛЬСЬКЕ ПЕДАГОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО НА ЗЕМЛЯХ ГАЛИЧИНИ. ЗНАКОВІ ПОДІЇ В ПРОЦЕСІ ДІЯЛЬНОСТІ (1879 - 1894 рр.)

*Приходько Микола,
кандидат історичних наук,
докторант кафедри всесвітньої історії та археології
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий консультант:
доктор історичних наук, професор
Журба Михайло
м. Київ*

Анотація. Висвітлюється знакові події в діяльності Польського педагогічного товариства, яке зіграло вагомий роль у формуванні системи освіти та розвитку педагогічної думки в Польщі наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. Автор аналізує основні аспекти поточної роботи організації, проблемні питання які вирішувалися на Загальних Зборах організації та зафіксовані в Протоколах засідань, серед яких фінансові аспекти роботи, комунікація із владними структурами, особливості діяльності регіональних осередків.

Ключові слова: громадські організації, громадянське суспільство, самоорганізація населення, педагогіка, Австро-Угорщина.

Польське педагогічне товариство (Polskie Towarzystwo Pedagogiczne) було засноване в кінці ХІХ століття і відіграло важливу роль у розвитку освіти та педагогічної думки в Польщі. Його основна мета полягала в підтримці професійного розвитку вчителів, а також у підвищенні якості освіти в умовах політичних змін та національних утисків. Товариство займалося організацією курсів для вчителів, наукових конференцій та видавничою діяльністю, популяризуючи нові методики навчання, що ґрунтувалися на сучасних європейських педагогічних досягненнях.

Одним з ключових напрямків діяльності було забезпечення освітніх матеріалів, а також просвітницька діяльність серед польського населення, яке в той час перебувало під впливом кількох імперій. Польське педагогічне товариство працювало над створенням національної освітньої системи, яка відповідала б культурним і мовним особливостям поляків, водночас сприяючи